

A NAGYCSALÁD-RENDSZER EMLÉKE

A SZLAVÓNIAI MAGYAROKNÁL

CSEH ISTVÁN

Hasonló témával foglalkozó előző dolgozatomban feltételeztem, hogy a nagycsalád sárközi, ill. Pécsvárad környéki egykori meglétéhez, emlékeinek máig tartó - bár egyre halványuló - fennmaradásához sok egyéb körülmény mellett délszláv hatás is járulhatott.¹ Ez is indokolta, hogy Jugoszláviában, a szlavóniai nyelvjárási magyarság körében, nevezetesen Harasztiban, Kórógyon és Szentlászlón hasonló vizsgálatot végeztek. E munkát 1974 júliusában valósítottam meg.² Munkálkodásom, gyűjtésem megkönyvítette, hogy az említett községekben még emlékeztek a nagycsaládi életformára, többen pedig éltek is benne. Zadrugának nevezték, akárcsak a szövetséget manapság.

Birtoknagyság, gazdálkodás

Kórógy /Korog/, Haraszt /Hrastin/ és Szentlászló /Lasslovo/ népe közül a kórógyiak voltak a legmódosabbak. Rangosorát máig megőrizte. Kórógyon ui. egy tehetősebb zadrugának 50-60 holdja is volt. Az állatállomány még inkább árulkodik az akkori, a századeleji gazdasági helyzetről. Ekkora birtokon volt kb. 6-8 ló, 40 szarvasmarha, 80-100 sertés és ezenkívül aprójószág. Ezzel szemben Harasztiban már a 25-30 holdas zadruga is módosabbnak számított. A megkérdezettek szerint 14-15 holdas családi birtokhoz 2-3 ló, 2 tehén, 5-10 disznó és valamennyi aprójószág tartozott. Pl. Siklósi Istvánnak az 1930-as években 12 hold földje volt. Ezen 4 hajtós lovat - közöttük egy-két fajlovat -, 2 csikót, 2-3 szarvasmarhát, 8-10 disznót tartott

Szlavónia e három helységében a századfordulón még inkább csak szilajtartás folyt. A falvak határában lévő bekerített szűkben volt az állatok helye. Ott állt az akol.

A természetföldrajzi helyzet kedvezett az állattenyésztésnek. Harasztinak pl. sokkal nagyobb legelője volt régebben, mint most. Ez vette körül a dombra épült községet,³ de a Vuka /a népnyelv Valkónak nevezi/ partjai mellett elterülő Lapok⁴ is jó lehetőséget biztosítottak az állattartáshoz. Csak később, az I. világháborút követően tértek át fokozatosan az istállózásra.

Jószágait a közeli vásárookra /pl. Eszékre/ hajtották, vagy a falvakat járó kereskedőknek adták el a gazdák. Az igazi haszon ebből származott, amellyel azután vagyonukat, birtokukat igyekeztek növelni. Gyümölcs kevés volt, az is inkább csak szilva. Ebből piacra nem nagyon vittek, lekvárt és pálinkát főztek belőle.

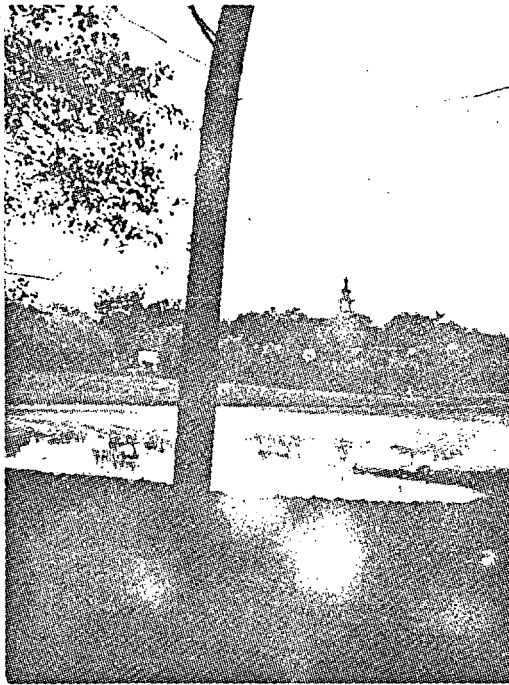
A gabona holdanként 10-12 q-t fizetett, és ez már jó termésnek számított. Pikó Illésék /Harasztiban/⁵ a 18 holdból 5 holdat rendszerint búzával vetettek be. A termésből jutott eladásra is. Az 1920-as évektől kezdve már jobban megérte a különféle ipari növények /cukorrépa, kender/ termesztése, mert ahogy adatközlőim kifejezték: "Utónnan már csak búzából élni nem lehetett."

Ezek voltak a nagycsaládok bevételi forrásai. A kiadás legnagyobb részét az adó jelentette. Aztán - mondták: "A jó gazda mindég iparkodott bővíteni a vagyonát."

A belső építkezések, valamint a ruházkodás szintén vitt el valamennyit. Bár az ügyeskedő emberek - és a nagyobb családban általában akadt ilyen - még a lakóházat is maguk építették. Siklósi István /Harashti/ pl. még most is abban a boronavázas házban lakik, amelyet maga épített. Jó állapotban lévő szoba-konyhás lakása van. A ruhának való anyag egy részét pedig az asszonyok szőtték meg. Ezenkívül apróbb kiadásnak számított a pénz a dohányra és a borra is. Erre mondták: "A parasztembernek mindig van kiadása."

A birtok, amelynek összetevőit a szántóföld, rét, legelő, helyenként szőlő, az állatállomány, valamint a családi ház alkotta a hozzátartozó gazdasági épületekkel, a közös-

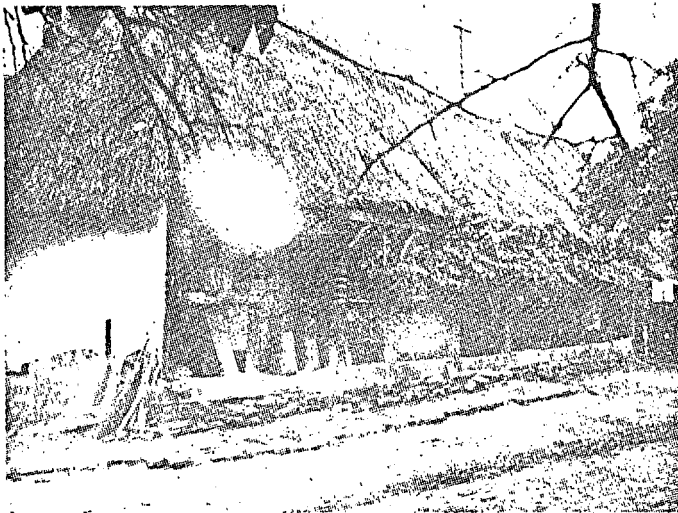
1.

1. kép
Haraszi
faluszéle

2. kép
Boronaházak
Harasztiban

2.

ség, a *zadruga* tulajdonát képezte. Formailag a *gazda* néven volt, a hatóság az ő neve után tartotta nyilván ezt a birtoktestet, de ennek valójában csak annyi jelentősége lehetett, hogy növelte tekintélyét a család többi tagja, valamint a falu lakossága előtt. Jogot biztosított számára ahhoz, hogy ő vezesse a gazdaságot, de az - szemben a sárközi vagy pécsváradi gyakorlattal - voltaképpen nem az ő tulajdona volt, azzal ő nem rendelkezhetett szabadon. Ez vehető ki az egyik adatközlő visszaemlékezéséből is, miszerint: "A gazdának nem volt több joga a családon belül, mint akármelyik testvérének, éppen csak irányított."

Az a körülmény, hogy a közösség tulajdona a családfő néven szerepelt, olyan családokban kaphatott nagyobb jelentőséget, ahol az egykezés következtében az eredetileg több ágra terebélyesedő nagycsalád fokozatosan kettő, majd egy ágra szorítottatott vissza. Az ilyen családokban a gazdának /akinek a néven szerepelt a birtok!/- testvérek hiányában - már nem kellett semmiféle felelősséget vállalnia több kiscsalád boldogulásáért, csak a sajátjáért. Gondolatait vagy gondjait elődeivel már nem, utódaival /vagy utódjával/ még nem kellett megosztania. Köszönhette mindezt annak, hogy a szigorú születtésszabályozás következtében családja a kollaterális /oldalági/ kapcsolatok hiányában lineáris /egyenesági/ vált. Továbbra is több, de legfeljebb két vagy három kiscsalád birtoka volt a néven, akiknek férfitagjai már egymásnak egyeneságú leszármazottai voltak. A birtok - amely eredetileg a házközösségé volt - így válhatott tulajdonává, és ez tovább növelhette tekintélyét szűkebb és tágabb közösségében egyaránt. Az ilyen család, amely véleményem szerint - átalakulását tekintve - a klasszikus értelemben vett nagycsalád /vagy Szlavóniában: *zadruga*/ és a kiscsalád között helyezkedik el, a megvizsgált falvak közül Harasztiban jelent meg és itt terjedt el legkorábban. Az átalakulásnak ettől a fázistól számítva már csak egy lépés a családi jogszokások területén a sárközi vagy Pécsvárad környéki magyar reformátusság egykori gyakorlata, miszerint ha véletlenül mégis kettő vagy több gyerek született, közülük csak egy maradhatott otthon a családi házban. A többit kiházasították.

A családi birtok növelésének szándéka természetes törekvés volt. Jó gazdálkodással, takarékoszággal, olykor egy kis ügyeskedéssel igyekezett minden család gyarapodni. Ennek eredményét mindenki láthatta a faluban, mert megmutatta a birtok /művelendő terület/ nagysága, a gazdaság munkaeszközökkel való felszereltségének állapota, a porta és a családi ház méretei, valamint a családtagok öltözködése is.

A családközösségi érdek mellett időnként - és lényegesen kisebb mértékben - az egyéni érdek is kifejeződött. Ez egy kicsit jelezte a családon belül a családtagok önállóságának mértékét is. Pl. az a bevétel, amihez a családtagok egymástól függetlenül, kisebb árucikkek értékesítésével piacon vagy vásáron jutottak, nem mindig ment a közösbe. "Mindönki próbált magának egy kis vagyont kaparintani. Fődet nem, de ha vásáron attak el valamit, abbú igen. A tojás ára az asszonyoké lehetött. Ezt az asszonyok sokfélére kötötték."⁶ Az adatközlő hozzátette, hogy ez ma is így van.

A birtoklásnak az előbbieken ismertetett módjából következett az öröklés gyakorlata is, bár a visszaemlékezések meglehetősen bizonytalanok, és látszólag ellentmondásosak. A belőlük kirajzolódott kép szerint a családfő halála után a birtok továbbra is a *zadruga* tulajdonában /tehát közös tulajdonban/ maradt. Máshol azt állítják, hogy az új családfő nevére került. Bár - amint az előbbieken láttuk - lehet, hogy ez a lényegen semmit sem változtató formáság volt csupán. Akár így, akár úgy, az mindenesetre biztos, hogy a *zadrugát* továbbra is úgy ismerte és nevezte, - pl. *Gadl-zadruga* - a községi előljáróság, vagy a falu lakossága, mint azelőtt: a családi névről, ezzel is kifejezésre juttatván annak összetartozását, családi egységét.

A családi hierarchia

Arra a kérdésemre, hogy miért maradt együtt a házközösség, általában a szokásokra, a hagyományra hivatkoztak: "Mert valamikó úgy vót." Mások szerint akkor "Jobban összetartottak, mint most."

Ennek az összetartásnak azonban nyilván voltak az életükből fakadó súlyos okai, amelyekre a ma élő akkori fiatalok esetleg már nem emlékeznek. Hiszen sokszor 20-25 ember szorongott egy házban, és művelt egy birtokot. Pl. Dezső Illésék Kórógyon 25-en voltak együtt. Siklósi István /Haraszti/ visszaemlékezése szerint: "Tizen, tizenöten is vótak egy házban, öregebb, idősebb embörök. Családosak, három négy testvér egy házban. Kinek-kinek kettő, három, négy gyeröke vót. Így vót az élet valamikó."

A felnövő fiatalok közül is csak a férjhez menő lányok hagyták el a szülői házat, amikor menynek vitték őket valahová. Fiútestvéreik a családalapításuk után is együtt maradtak szüleikkel, illetve velük és a nagybátyjaik, ányaik és unokatestvéreik által létező házközösséggel.

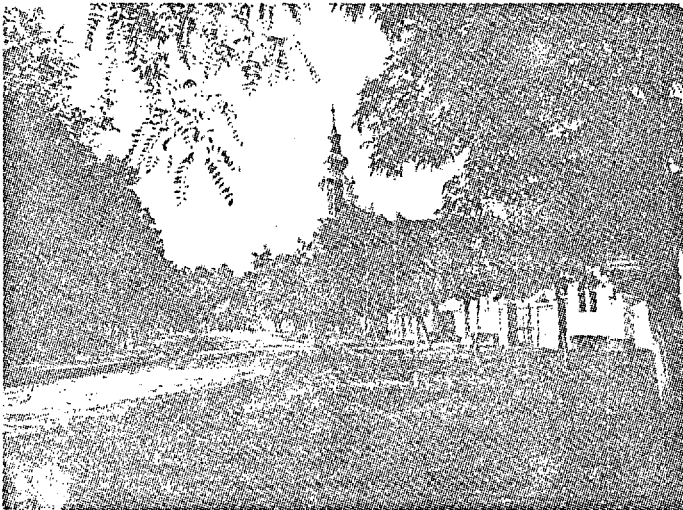
Az összetartozás tudatát a hagyomány mellett olyan materiális okok is erősíthették, mint pl. az anyagiak hiánya. Nem lehetett közömbös annak tudomásul vétele, hogy a családot ugyan bármikor, bármelyik tagja elhagyhatja, de személyes használatában lévő ingóságain /kolup, kócsag/⁷ kívül semmit nem vihet magával.

A föld a közösség tulajdonában volt, csakúgy, mint a ház, amiben laktak. Mindezek fölött pedig a g a z d a rendelkezett, aki a gazdaságot vezette. Kifelé ő képviselte a családot, azon belül pedig a családi együttélés normáinak megfogalmazója és kialakítója volt. Személye és magatartása támpontot jelentett, amelyhez a többi családtagnak igazodnia kellett. "Egy gazda vót, az nem engedett senkinek semmit. Míg én élök, én vagyok a gazda. Én tartom a zadrugát. A testvérei vótak vele együtt: Józsi apó, Ferenc apó, Pikó Jancsi apó."⁸ A húst is a munka súlyarányának megfelelően osztotta szét: "Aki szántott, az kapott két darabot."

A családfő általában a család legidősebb férfiája volt, aki a legtöbb tapasztalattal és a legnagyobb tekintéllyel rendelkezett. Tekintélye életkorából is következett. Kórógyon és Szentlászlón nagyon természetes volt, hogy halála után testvérei közül az utána következő legidősebb férfi

3. kép
Kócsag /Kórógy/

4. kép
A harászi főutca

lépett örökébe. Ahogy mondták: "Mindíg a legöregebb embör vezette a gazdaságot. Az asszonymak hallgatás volt a neve." Itt tehát a fiatalabb testvér, vagy esetleg az asszonyi vezetés lehetősége föl sem merülhetett.

Ettől részben eltérő szokások járták Harasztiban. A válaszok többségéből az derült ki, hogy itt is általában idős emberek álltak a családok élén, de helyenként már az is előfordult, hogy "az asszony dirigált. Itt az embör nem vót beleveló." Az adatközlő tehát a rátermettség hiányát tartotta fontosnak megemlíteni akkor, amikor a szokásostól elütő helyzetet indokolta.

A legfontosabb gazdasági ismeretet, a gazdálkodás tudományát - amit egyébként a nyitott szemmel járó, a családi munkamegosztásban felnövekvő fiatal folyamatosan elsajátíthatott -, a vezetés és irányítás képességét kórógyi s szentlászlói viszonylatban egyaránt elvárta a család a gazdától. De valamelyik tulajdonság hiányából még nem következett a család megszokott hierarchiájának a megváltozása. Úgy látszik, a hagyomány még akkor is megkövetelte, hogy a legidősebb férfi vezesse a gazdaságot, ha annak a családi közösség kárát látta. Az egyik helyen pl. a családfő nagyon szeretett mulatni, és "minden vasárnap muzsikásokkal kísértette magát haza, de azér nem szóhatott neki senki. Halála után kinyitották a *kócsagját*, de semmi pénz nem vót benne. Elmulatta."

Ez a körülmény két szempontból is érdekes. Egyrészt, mert volt két fiatalabb férfitestvére, akik közül valamelyik több haszonnal vezethette volna a gazdaságot. Másrészt pedig a gazdálkodás teljesen önhatalmú lehetett, amely a többi családtag /férfiak! / beleszólását vagy tanácsát teljesen nélkülözte vagy kizárta. Hiszen csak halála után derült ki, hogy a gazdaságból eredő haszonnal a család nem rendelkezik.

A Harasztiban honos Siklósi István családjában így folyt az élet: "Vót három testvér, és a legfiatalabb vót a gazda köztük. Talán a legokosabb vót. Később, öregségükre *osztózat*ak el. A gazdának nem vót több joga a családon belül, mint bármelyik testvérének. Eppen csak irányított. Ő vezette a gazdaságot, amíg együtt vótak, amikó *elosztózták*, akkó egyformán mőnt mindönki."⁹

E kevés példából nem lehet túlzottan általánosítani, de a különösre talán mégis érdemes odafigyelni. Harasztiban több helyen előfordult, hogy a testvérek közül a legfiatalabb lett a gazda, aki valóban a legrátermettebb vagy "legokosabb" is volt. Ugyanígy - bizonyára hasonló okból - előfordult asszonyi irányítású nagycsalád is. A különbséget még növelte, hogy szemben Szentlászlóval és Kórógyal, Haraszti "egykés" falu volt, éppen ezért a családfői szerep apáról fiúra is szállt.

A családfő legfontosabb feladata a családi élet és a gazdaság irányítása volt. Ez legtöbb helyen parancs, utasítás formájában történt. Voltak családok, ahol a férfiak megbeszéltek a másnapi teendőket, de ezeknél is a családfő szava volt a döntő, aki a munka irányítása mellett dolgozott is. A gazdasági élet minden területén az általa fontosnak ítélt munkafolyamatokat /pl. vetés, aratás, *takarodás*¹⁰ stb./ az ő közvetlen irányítása mellett végezték a többiek. Olyan munkára nem emlékeznek az adatközlők, amelyet kizárólag csak a gazda végezhetett, de azt valamennyien hangsúlyozták, hogy volt olyan munka, amelyet azért végzett, mert a családban ő értett hozzá legjobban. Ilyen volt pl. *takarodáskor* az asztagrakás, vagy kaszáláskor ő ment legelől.

Aztán, ha ezekből kiöregedett, a helyét fokozatosan adta át annak, aki őt a gazdaság irányításában követni fogja, ő pedig más - korának megfelelőbb - munkaterületen próbálta feltalálni magát. Pl. voltak öregek, akik hajnalonként szívesen eljártak halászni, tekintve, hogy a vizekben gazdag vidék erre jó lehetőséget biztosított. Innét hazaérkezve egyre többször mentek ki a szőlőbe, aminek megmunkálása mindinkább az ő feladatuk lett a családon belül. Mások - öregségükre - az állatokat őrizték a rétben, és kint is aludtak velük a *gunyhó*ban.

Tehát itt is - akárcsak a Sárközben - az idős férfiak életük hátralevő részét vagy a szőlőben, vagy pedig a rétben, az állatok őrzésével töltötték el. Tulajdonképpen egy kicsit kiszorultak ők már a család mindennapos életéből éppen úgy, mint a gazdálkodás évszakonként szabályosan váltakozó rendjéből, sokszínűségéből. Ehelyett kárpótolta őket a szabadság, amelyet sajátos helyzetük biztosított számukra a sző-

lőben vagy még inkább a rétben, az állatok mellett. Családjuk nem feledkezett meg, gondoskodott róluk. Megbecsült helyük volt a korok és nemek szerint funkcionáló munkamegosztás rendjében.

A jó gazda nemcsak a gazdálkodással és a gazdasággal törődött, hanem odafigyelt családjára egész életére. Az együttélésnek olyan szabályait igyekezett érvényesíteni, amelyeket ő is elődeitől látott és tapasztalt. Figyelt a felnövekedő gyerekekre, akik körülvették. "Az asztalnál ülve is nála vót a vessző, ha valamelyik gyerekek rönketlenkődött, hopp, a fejére ütött vele."¹¹ Félték tőle, ugyanakkor nagy tiszteletnek és szeretetnek örvendett a családban. Ez kifejeződött a megszólításában is. Úgy hívták: "édös apóka". /Itt jegyzem meg, hogy Kórógyon - amelyik falu a másik kettő között egyéb tekintetben is a leghagyományörzőbbnek mondható - egyik-másik családban még mindig így hívják a legöregebb férfit./

Általában jobban tisztelték a családfőt, különösen, ha még a legöregebb is volt, mint a többi családtagot. Keserűen jegyezte meg egyik adatközlőm Harasztiban, hogy "Máma nincs ilyen. A fiatalság el van romolva teljesen."

A házközösség minden kiscsaládjára, illetve minden tagjára közös háztartásban élt, amelynek vezetése éppúgy, mint általában az asszonyok munkájának irányítása a családfő feleségére, a g a z d a a s s z o n y r a tartozott. Legfontosabb feladata a főzés volt. Amikor nagy munkaidőben a család korán elment dolgozni, ő otthon maradt, megfőzte az ebédet és fején vitte ki az ételt a határban dolgozóknak. Segítségük a "szülüké"-k voltak, a nálánál is öregebb asszonyok, akik már nem jártak ki a határba dolgozni. Besegítettek a főzésbe, meg az apró gyerekekkel foglalkoztak.

A napi és a heti étrend is mutat bizonyos szabályosságot. A reggeli általában gyorsan elkészíthető, kalóriadús étel volt. Nagyon gyakran volt rántottleves, és mindenkinek üttettek bele egy tojást. Ebédre mindig mást főztek. Csak kedden és pénteken volt bab hússal és sonkával. A szőlőt őröző lányok "pujujuskát" szoktak főzni maguknak. "Forralt vízbe beleízelték a lisztet, és paprikás zsírral kiszaggatták." Vacsorára

általában szárazat fogyasztottak /sonka, kolbász, szalonna/, vagy az ebédmaradékot melegítették meg.

Szerették a sült tésztát. A visszaemlékezők szerint valamilyen kalács mindennap volt. Általában *puffancsot*, *leveleskét* /vagy *rétégest*/ meg *esőrigét* szoktak sütni.

Reformátusok lévén böjtöt nem tartottak. Egyik helyen viccesen jegyezték meg, hogy "Református böjt októberben van, amikor elfogy a sonka, szalonna, mindön."

A többi asszony a szokásos és évszakonként változó gazdasági munkákból rendszeren kivette részét, emellett mostak, szőttek és fontak. A fonást ősszel kezdték. Vacsora után ültek le a rokka mellé, és sokszor csak hajnalban keltek föl mellőle. Télen pedig szőttek.

Az asszonyok megterhelése tehát itt is elég nagy volt. Tekintve, hogy a házimunka /"asszonymunka"/ mellett a gazdasági teendőkből is rendszeren kivették részüket.

A g y e r e k e k r e, amíg nagyon kicsik voltak, a *szülék* /*szülikék*/ vigyáztak. Amikor mentek kapálni, vitték őket magukkal. Bekapcsolásuk a családi munkavégzésbe általában a család munkaerő-szükségletétől függött. Tizenkét éves korig jártak iskolába, de az iskola befejezése előtt már rendszeresen jártak a határba dolgozni is. Siklósi István /Harraszi/ már hat-nyolc éves korában ment kaszálni az apjával. Amíg az apja vágta, addig ő a kaszákat *verte*. Az öccse pedig, aki két évvel fiatalabb volt nála, még szabadon játszhatott.

A fiúgyerekek munkáját legelőször az állatok őrzésénél hasznosították, és csak később, fokozatosan használták fel segítségüket egyéb munkaterületen is.

A tíz-tizenkét éves lányok gyomláltak, kapáltak, *kukoricatusát* szedtek a földről.

A háború ebből a szempontból is kritikus helyzetet teremtett, mert a gyerekeket - éppen a nagyobb munkaerőhiány miatt - a családok előbb fogták be a munkába.

C s e l é d e k e t jobbára csak nagygazdák alkalmaztak, akiknek 25-30 holdon felül volt a birtokuk. Nem cselédnek, hanem "*szolgá*"-nők hívták őket. "Cseléd helyett szógát mond-

tak, cseléden a női személyt értették Pl. Elment cselédnek a városba." A szolgáló jelentése mellett használták még a családtagok saját magukra is ezt a kifejezést akkor, amikor általánosságban fogalmaztak. Pl. "Mit tőhet a cseléd ilyenkor, amikő esik az eső?" /Vagyis: Mit tehetünk ilyenkor?/

Kórógyon volt nyolc-tíz módos család, akik állandóan alkalmaztak szolgákat. Pl. Tóthék, Pikóék, Gálék, Gyökéék, stb. Közülük az egyik három cséplőgéppel is rendelkezett, és ezek üzemeltetéséhez fogadott föl bérmunkásokat. Pikóék - akiknek 50-60 holdjuk volt, és ebből 20-25-en éltek meg - béreseket alkalmaztak. Az ő családjukban sok volt a férfi.

Harasztiban, ugyanebben az időben, csak három-négy család alkalmazott állandó jelleggel szolgát. Az ő birtokuk 30-60 hold volt.

A cselédek - az 1920-as évekig - más falvakból érkező, idegen, szegényebb sorsú magyarok voltak. A gazdák nemzetiségi szempontból nem tettek különbséget a jelentkezők között. Aki jött, dolgoztatták, de ha nem felelt meg, elküldték. Az 1920-as évektől már szlávok is akadtak közöttük.

Egészen más volt a helyzet Harasztiban. Itt a szolgák többsége a helybéli, szegényebb sorsú falusiak közül került ki, de akadt közöttük idegen is.

A különbség okait a falu történetében keresi a köztudat. A visszaemlékezők állítása szerint, amikor a jobbágyföldet meg kellett váltani, a harasztiak "makrancoskodtak", és nem akartak fizetni. Ekkor jött egy élelmes vállalkozó, aki kifizette ugyan helyettük a váltásdíjat, de elvette a földet. Így maradt sok család föld nélkül, és közülük kerültek ki az alkalmazottak.

A jobbágyfelszabadítás, illetve a jobbágyföldek kiosztását követő és egyre felgyorsuló kapitalizáció itt is elmélyítette a vagyoni különbségeket. A rétegződés gyorsabb ütemben haladt előre. Emlegetnek egy családot /Gyuka család/, akiknek több mint harminc hold földjük volt, és az mind elment az adóba. Ugyanakkor az újdonsült birtokosok közül egy egészen vékony réteg kiemelkedett, és szerencsésebb körülményeik, bizonyára ügyesebb gazdálkodásuk következtében is meggazdagodott.

Némelyikük a századforduló után, de inkább a világháborút követően már gépesítette birtokát, és állandóan alkalmazott bér-munkásokat is. A szolgák helyzete olyan volt, mint máshol az országban: "A szógának parancsot mindönki a házban, és neki engedelmeskönni köllött. Nem volt talán az a rabszolga-viszony, de jó sora se löhetött."¹² Persze kivétel is akad. Volt olyan szolga, amelyik ügyességével, szorgalmával és szakértelmével nélkülözhetetlen volt a családi gazdaságban. Erre vigyaztak is a családtagok és jobban megfizették, hogy el ne menjen. Munkájukért pénzben és terményben fizettek a gazdák.

Volt olyan szolga, aki irányítani is próbálta a gazdaságot. Az 1920-as évekre emlékezve megneveztek olyan cselédet, aki már gazda is volt a háznál.

Megszólításuk névről történt. Helyenként tegeztek is őket, mint ahogy egymás között is tegeződtek. Ők is általában névről szólították meg a gazdájukat, pl. Józsi bácsi.

Jobb vagy rosszabb sorsuktól függetlenül a háznép fogalmába mindig beletartoztak. Igazolja ezt az a szokás, hogy a család lakodalomba való meghívása a szolgára is vonatkozott. Vagy pl. amikor az egész család ment a templomba, akkor neki is menni kellett.

Ezt a szlavóniai néhány falut a század elején még tiszta református magyarság lakta. Élénk vallásgyakorlatot folytattak az emberek. Nemcsak vasárnap, hanem hétköznap is jártak rendszeresen templomba, mégpedig reggel és este. Ebben a legsürgősebb munkájuk sem zavarhatta meg őket, és ilyenkor a szógának is a családdal kellett tartania. "Fél nyóckó még most is harangoznak. Az asszonyok a sarlót, az embörök a kaszát lerakták a templom előtt és möntek be a templomba. Egyet imádkoztak, és möntek aratni. Nem úgy, mint máma."¹³

A templomba járás kötelező érvényű íratlan társadalmi szokásnak számított. Ez alól senki sem vonhatta ki magát anélkül, hogy meg ne szólják érte. A hitéletbeli aktivitásuk kelendő igényességgel is párosult: szívesen hallgatták a jól sikerült prédikációt, amelynek egyes részeit magukra érthették, éppen ezért féltek is tőle. Ugyanilyen szívesen énekelt is

a gyülekezet. "Még vereköttek is az énekekön."

Ma már kevesen járnak rendszeresen templomba. A családok legvallásosabb tagjai, az öregek elhaltak, a fiatalok pedig fokozatosan elmaradtak a templomtól.

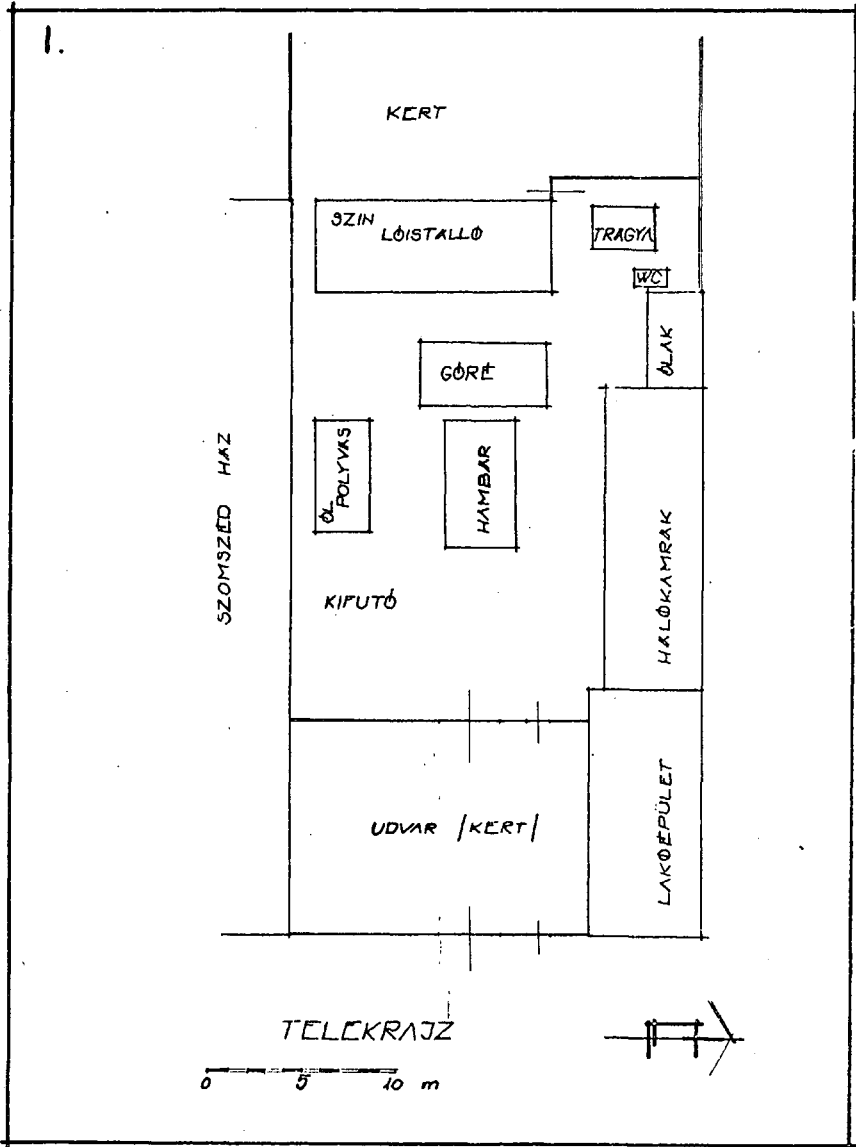
Építészet¹⁴

Nemcsak a család szerkezetében és szokásaiban őriz archaikus elemeket ez a néhány magyar falu, hanem népi építészetében is. E terület megvizsgálását csak annyira tekintettem feladatomnak, amennyire a családközösség életéhez, szokásaihoz adalékokat meríthettem belőle.

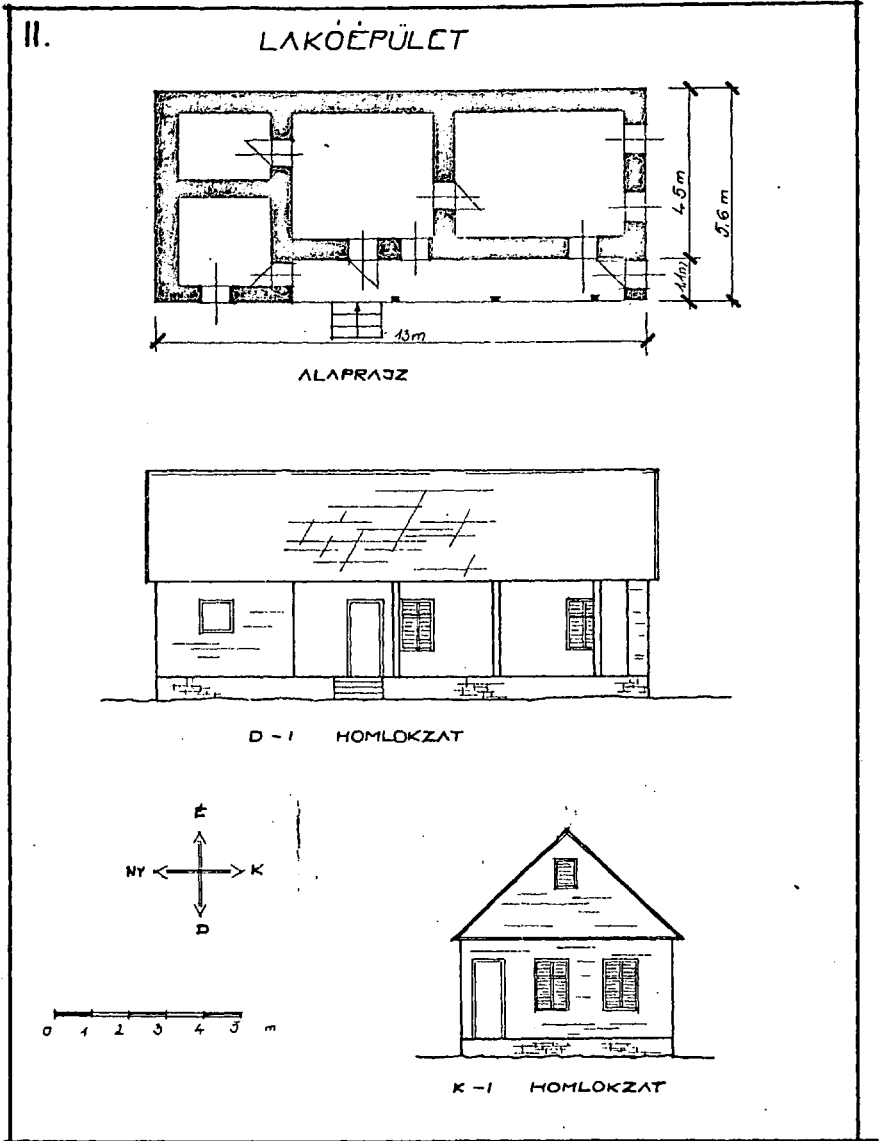
Kórógy, Harasztai és Szentlászló falvakban még ma is nagyon sokan laknak boronaházban, a század elején pedig csak kevés embernek volt téglaháza. Ennek oka elsősorban az, hogy a környék bővelkedett fában, téglát viszont Eszékről kellett hozni. Régebben a szállítás is nehéz volt, hiszen a gyakovári vasutat 1902-ben, az Eszék-Vinkovci vonalat pedig 1912-ben építették. Az emberek jórésze /elsősorban a parasztság középső és szegényebb rétegei/ továbbra is fából építette a házat. Az anyaga is olcsóbb volt, mint a szállítási költségek miatt megdrágult téglá, meg értett is hozzá, és nem kellett az iparosnak fizetnie. /Harasztiban csak 1950-ben létesült téglagyár./

A falvak főutcáinak két oldalán már az utóbbi évtizedekben épült, városi stílushatásról árulkodó, jellegtelen téglaházak sorakoznak. Különösen így van ez Kórógyon és Szentlászlón. Harasztiban, illetőleg a másik két falu szélein viszont még sokan laknak boronaházban, amelynek formája, stílusa, belső tagoltsága, de a házhoz tartozó porta felosztása és azon a gazdasági épületek elhelyezése is a régi korok hangulatát őrzi. /I. sz. rajz/

Dezső Illés /Kórógy/ lakóháza a századelőn épült, miután nagycsaládjuk felbomlott, és minden ága külön portára költözött. A döngölt falú épület belső hármasság tagoltsága /első szoba - konyha - kamra/ még a régi családi házra emlékeztet, de a kemence már hiányzik belőle, és a konyha sem nyitott ké-

I. sz. rajz
Telekrajz

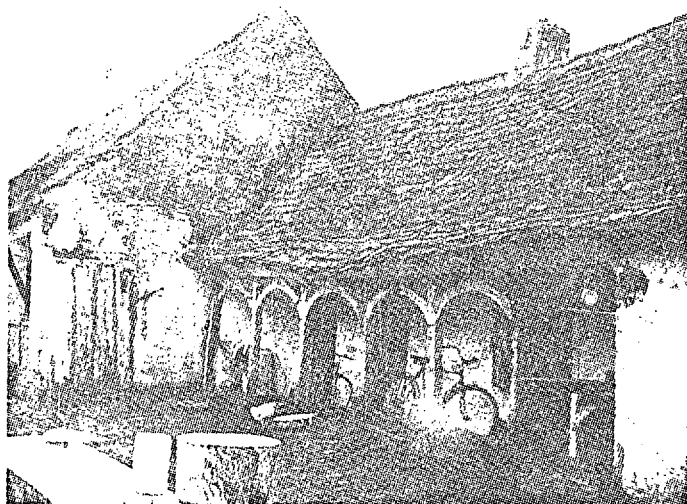

II. sz. rajz
Lakóépület alap- és homlokzati rajza

5. kép

6. kép
Hálókamrák Kórógyon

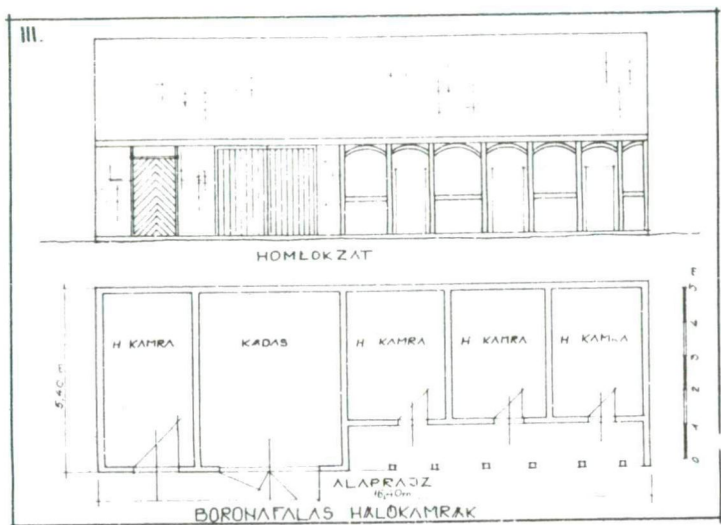
ményű. /II. sz. rajz/ Az ősi családi házban a szoba volt a háznép állandó tartózkodási helye. Étkezéskor az asztalnál való elhelyezkedésük a családban elfoglalt helyük figyelembevételével történt, tehát a hierarchia kifejezője volt.

Az asztalnál csak a férfiak ültek. A főhelyen a családfele foglalt helyet. Ő vágta a kenyeret, és volt idő, mikor a húst is osztotta. "Tötte mindönki elé a magáét." Az asszonyok külön étkeztek, bár a századforduló táján már ők is a közös asztalhoz ültek.

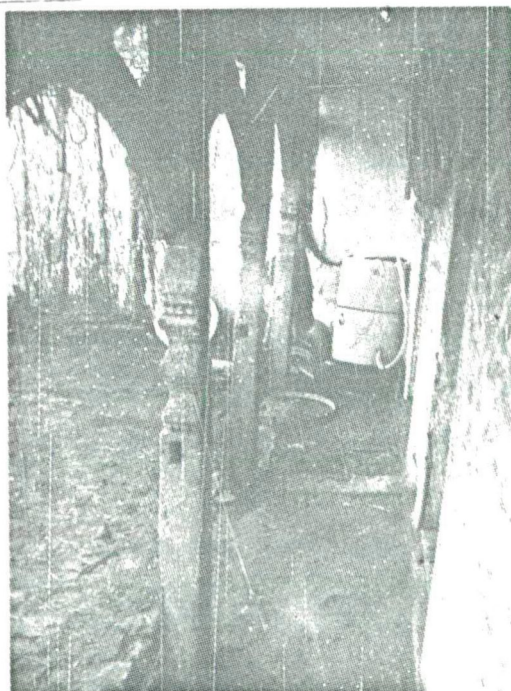
A nagycsalád éjszakai fekvőhelyének az elrendezése a házban szintén sajátos képet mutatott. A családfele feküdt le legkésőbb, és reggel ő kelt fel legkorábban, hogy "fölverje" a többieket. Az öregek és a gyermekek bent aludtak a házban /szobában/, ahol télen a kemencefűtéssel biztosítottak viszonylag egyenletes meleget. A fiatal házastársak pedig a maguk *hálókamrájában* aludtak. Ezeket *kamrának*, ill. *ólnak* is nevezték. Minden fiatal párnak volt ilyen hálókamrája. A családi házhoz toldott építmények voltak ezek. Újabb házasságkötés esetén a hálókamrák számát tovább növelhették. Boronaházak divatoztak, így a gerendákat viszonylag könnyen lehetett csatlakoztatni. A hálókamrának nem volt ablaka, csak ajtaja. Az ajtó a *gágra* nyílt. Legtöbbször a kémény is elmaradt, tehát nem lehetett fűteni a kamrákat. Ezért a vajúdo asszonyt már bevitték a szobába, és addig ott maradt, amíg föl nem épült. A kamrák méreteit a mellékelt homlokzati rajz mutatja. /III. sz. rajz/

A kamra bútorzata egy ágyból /*kolup*/, egy ládából /*kócsag*/ és esetleg egy székből állott. Volt bent egy teknő is, amiben tisztálkodtak.

Az egyszerű bútorokat faragással és festéssel igyekeztek tetszetősebbé tenni. A bejáratok előtti osztlopok, vagyis a gang oszlopai szintén díszítettek voltak. Valamelyik ügyes mester vagy éppen a tulajdonos kézügyességét dicsérték. A hálókamrákat általában az első világháborúig használták, azután már nemigen.

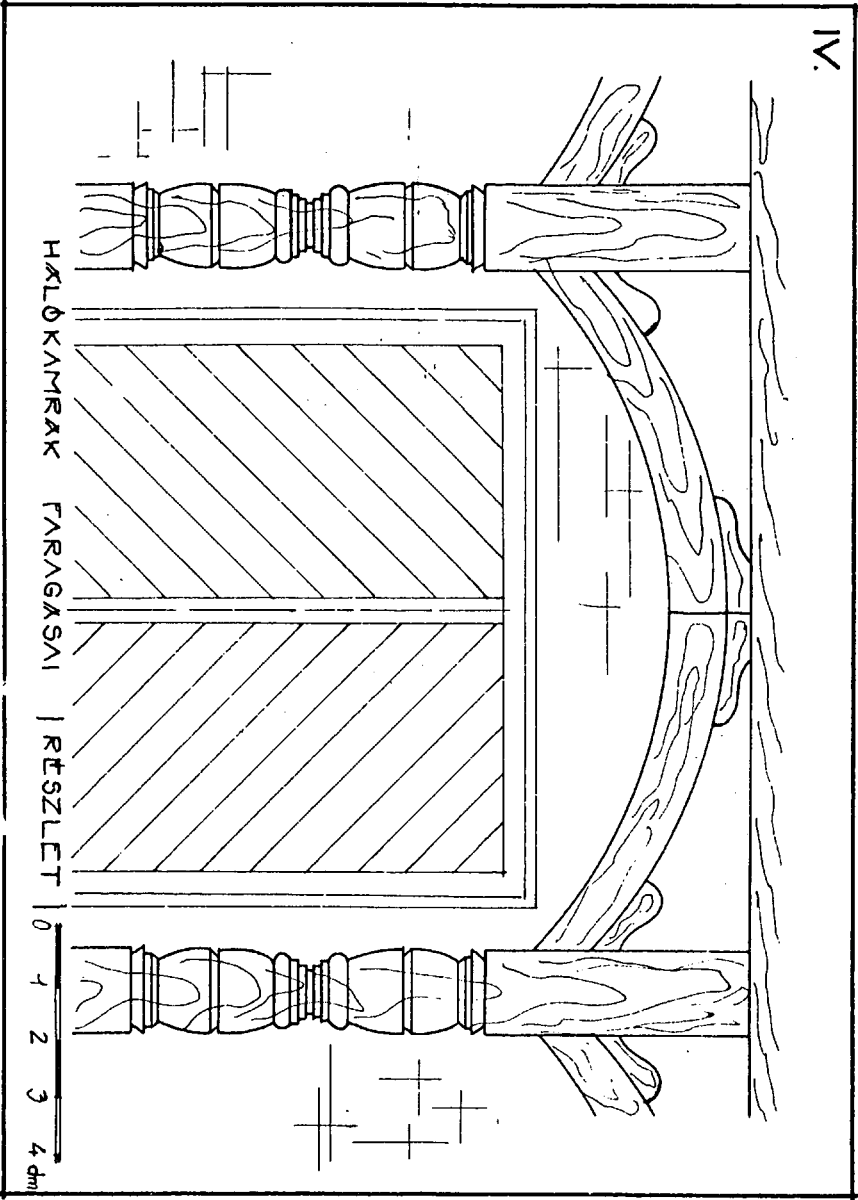

III. sz. rajz
Boronafalás
hálókamrák
méretei

7. kép
A gang
oszlopai

IV.

HÁLÓKAMRÁK FARAGÁSAI | RÉSZLET

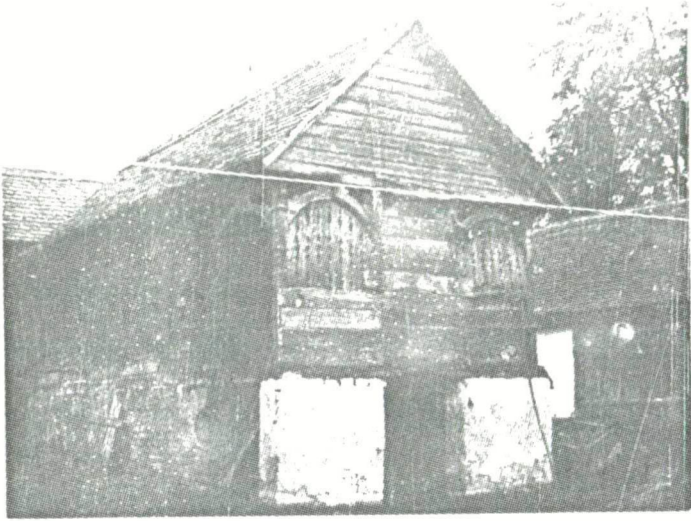
IV. sz. rajz
Hálókamrák faragásai

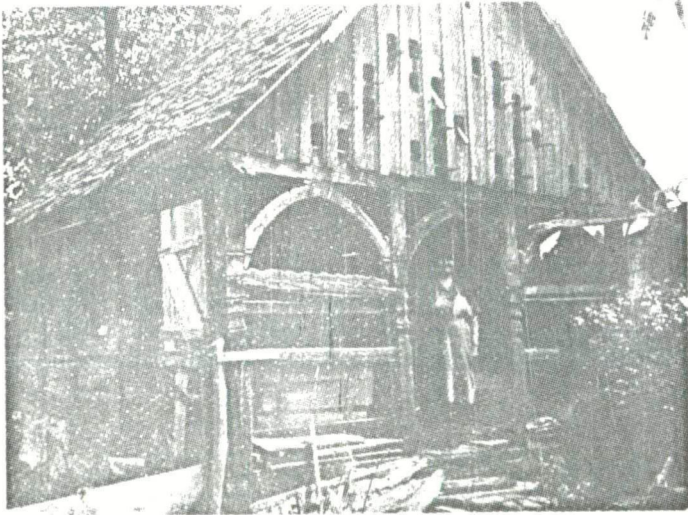
8. kép
Hambár
belseje
/Haraszti/

9. kép
Hambár
belseje
/Kőrógy/

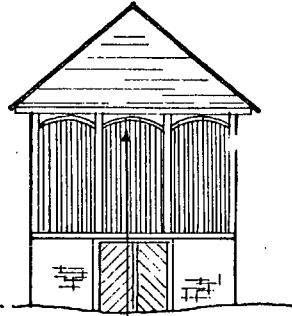
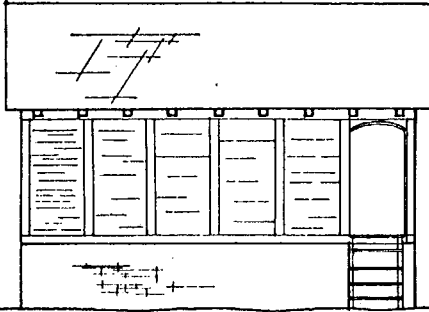

10. kép
Hambár és pince /Kórógy/

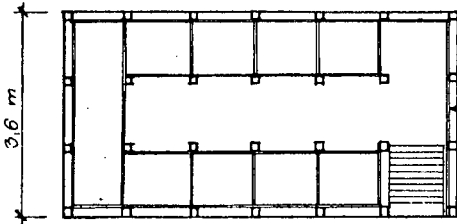
11. kép
Hambár /Kórógy/

V.

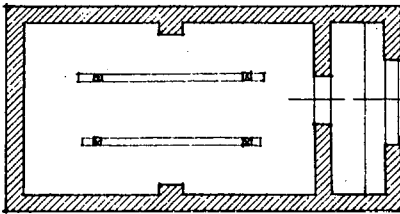
HAMBAR HOMLOKZATAI

7 m

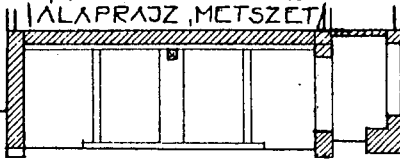

3.6 m

HAMBAR ALAPRAJZA

PINCÉ - METSZETEK
ALAPRAJZ, METSZET

HAMBAR ÉS PINCÉ RAJZAI

FARAGOTT
DESZKA

0 1 2 3 m

V. sz. rajz
Hambár és pince homlokzati és alaprajza

A portán elhelyezkedő különféle gazdasági épületek helyét és méretét az ésszerűség szabta meg. A *hambárt*, amely fából készült gabona-, ill. terménytároló, mindig úgy helyezték el, hogy a lakásból viszonylag könnyen megközelíthető legyen. Vagy a hálókamrák végébe, vagy a lakóház bejáratához közelebb, az udvarra építették. A hambár és a többi gazdasági épület méreteiből következtetni lehetett a család anyagi helyzetére. A raktárként szolgáló hambár belső terét a középen végigfutó folyosóval osztották két részre. Mindkét oldalt a folyosó tengelyére merőlegesen elhelyezett - deszkából készült - válaszfalakkal képeztek kisebb rakodó részeket. A hambárt általában kőlabakra vagy erős tatalpra építették, hogy megóvják a terményt a talaj nedvességétől. Előfordult azonban az is, hogy jobb helykihasználás érdekében pincét helyeztek el alatta. Statikai szempontból is érdekes a hambár alátámasztása. A súly egyenletesen oszlik meg a talajszintre épített falakon, valamint a pince hosszában elhelyezett talpgerendákon. A hambár homlokzatát, a hálókamrák bejáratához hasonlóan szintén faragással díszítették. Ezt az építményt több helyen mindmáig használják.

Osztzkodás - kiválás

Arra a kérdésre, hogy szerették-e a nagycsaládi együttélést, az egyik helyen így adták meg a választ: "Muszáj vót nekik, ha a családfő nem adta a vagyont." Máshol azt mondták: "A kiválni akaró nem vihetett magával semmit." A jelentős viszsztatartó erőt képező anyagi okok mellett sehol sem mulasztották el hangsúlyozni az informátorok, hogy "Szerették egymást, és tisztótték az öregöket." Ennek ellenére mégis előfordult a különszakadás, esetleg az ágakra való fölplomlás is. Az egyik kórógyi családban pl. a családfő halála után következett ez be, amikor négy testvér, az elhunyt családfő négy felnőtt, családos fia összekülönbözött valamin, és elosztották egymás között a birtokot. Az anyjuknak jóformán nem hagytak semmit. "Pisti bácsikám mondta: Mindön ötödik gerendát kivöszöm a házbú. Ű má előre kifízelte, ez a föld ezé, az a föld azé, mindönkié. Szögény nagymamának nem maradt semmi."

Sárközben, ahol a birtok egyértelműen a családfőé volt, és szabadon rendelkezhetett vele, halála után megözvegyült feleségére szállt a haszonélvezet. Gyerekei csak akkor semmizhették ki, ha lemondott erről. Ezzel szemben Kórógyon a családi birtok haszonélvezetét - úgy látszik - nem örökölte egyértelműen a megözvegyült feleség.

Az osztozkodás úgy történt, hogy a testvérek megegyeztek egymással. Sorshúzást vagy nyilasosztást nem alkalmaztak, nem is ismerik a fogalmat. Ingóságot és ingatlant egyaránt szétosztottak. Minden család elvitte a maga hálókamráját, hambárját, sőt ha tehetette, a családi házat alkotó faanyagból, a gerendákból is kivette a részét.

Harasztiban, amikor a földeket osztották, mindig ügyeltek arra, hogy a fiatalabb testvér kapja a faluhoz közelebb eső részt. Ezt a figyelmességet azzal indokolták, hogy a fiatalabb testvért egy kicsit segíteni kell. Ez a szokás még mindig él. A lányok nem kaptak földet, csak ingóságot. Siklósi István esete is azt a gyakorlatot igazolja, hogy Harasztiban általában a fiatalabb testvér lett a gazda: "Én kiscgazda vótam. Elosztotunk apámmal, én elgyüttem onnan. Csinátam magamnak házat. Űk marattak a házban az öcsémmel. A *nénék* öröksége az anyánk részí vót." Ebben a családban tehát már a leánytestvér is örökölt földet, mégpedig az anyai részt. Az adatközlő tehát még apja /a családfő/ életében kivált a családból. Elég ritka volt az ilyen, de Harasztiban emlékeznek néhány esetre. Ez általában akkor következett be, amikor valamelyik családtag önállóan jobban tudott érvényesülni, vagy többre becsülte a munkáját, mint a *zadrugán* belül értékelték. Ilyenkor feleségével együtt kivált, és vitte, amit megegyezéssel neki adtak, ami "ráhajlott".

Ilyen házközösségben élő család nincs már ezekben a falvakban, de néhány évtizeddel ezelőtt még volt. Emléke még élénken él az idősebb generációk tudatában. Ma már minden kis-családnak külön háza van, és legfeljebb az öregek emlegetik, hogy mit hoztak magukkal az ősi fészekből.¹⁵

J E G Y Z E T E K

*Újabb közlemény mutatja majd be az idevágó teljes néprajzi anyagot.

1. L.CSEH ISTVAN: *A nagycsalád-rendszer emlékei és maradványai a Sárközben és Pécsvárad környékén /1870-1910/*. Néprajz és Nyelvtudomány, XV-XVI. /1971-1972/ 179-185.
2. Fölmérésünket a magyar nyelvű szakirodalom köréből különösen a Szlavóniára vonatkozó néprajzi és nyelvészeti leírások támogatták. Főképpen GARAY AKOS szép közleményére hivatkozhatunk: *Szlavóniai régi magyar falvak*. Néprajzi Értesítő, XII. /1911/ 221-248. Terminológiai szempontból jelentős forrás: PENAVIN OLGA: *Szlavóniai /kórógyi/ szótár* [Novi Sad, 1965. Témánkhoz általában fölemlítendő TAGANYI KAROLY Összefoglalója: *A hazai élő jogszokások gyűjtéséről. /I.rész. A családjog és öröklési jog köréből./* Bp. 1919. Jelentős támpontokat kaptunk a szlavóniai népszokások újabb kutatási eredményéből pl. PENAVIN OLGA: *"Lakodalom, aggodalom" /Lakodalmi szokások a szlavóniai magyaroknál régen és most!* /A Hungarológiai Intézet tudományos közleményei, V. é.f. 15. sz. /1973. június/ A vizsgált tájegység kutatását illetőleg l. KÓSA LÁSZLÓ: *Magyar néprajzi kutatások Jugoszláviában*. A Hungarológiai Intézet tudományos közleményei, IV. évf. /1972. június-szeptember/ 11-12. sz. 5-24. Különösen 14-16. L. még a VI./1974/ évf.-ban PENAVIN O.: *Betegség, halál és temetés Szlavóniában* c. cikkét.
3. A fotókat 1974. júliusában készítette a szerző.
4. *Lap* /többes: *lapok*/ az alacsonyan fekvő, vizenyős területre, általában kaszálóra vonatkozik. Feltűnő a sárközi magyarok megnevezésével való egyezés, amelyet egyébként más terminológiánál szintén tapasztalhattunk. Ezek támogatni látszanak ZENTAI JÁNOS föltevését, akivel e kérdésről is konzultált a szerző jónéhány évvel ezelőtt. A föltevés lényege az, hogy valaha egységes néprajzi hagyományt képviselt a sárközi, a baranyai és a szlavóniai református magyarság. Mindenesetre további alapos vizsgálódásokra lesz szükség ahhoz, hogy a táji divergenciát okozó történelmi, gazdasági, társadalmi stb. körülmények tisztázódjanak, ill. hogy a föltevezett kapcsolatok határozottabban körvonalazódjanak. Közleményünk ezt a célt is szolgálja. A mocsaras terület egyébként jelentős szerepet játszott a szlavóniai nyelvjárást beszélő magyar falvak életében. L. BÓNA JÚLIA: *A régi Palacsá-mocsár földrajzi nevei, állat- és növényvilága a népnyelvben*. A Hungarológiai Intézet tudományos közleményei, VI. évf. /1974. március/ 18. sz. 59-60.
5. A szlavóniai magyaroknál igen gyakori a ragadványnév. Pikó Illés eredeti neve Illés Pál. Az Illés nevek között ők a Pikó Illés nevet kapták. /Ld.15. sz. jegyzet: adatközlők neveit./

- 6 Siklósi István, Haraszti.
- 7 *Kolun*: ágy; *kócsag*: láda.
- 8 Dezső Illés, Kórógy.
- 9 Siklósi István, Haraszti.
- 10 *Takarodás*: a gabona összehordása. Vö. *takarás* megjelöléssel.
- 11 Dezső Illés, Kórógy.
- 12 Pikó Illés, Haraszti.
- 13 Dezső Illésné, Kórógy.
- 14 Ezúton mondok köszönetet KELEMEN ISTVÁNNak a mellékelt rajzok elkészítésében nyújtott segítségéért. A rajzok Dezső Illés kórógyi portáján található épületekről készültek.
- 15 Adatközlők:
Antal Peti János /1911/ Haraszti,
Dezső Illés /1911/ Kórógy,
Dezső Illésné /1918/ Kórógy,
Ferencz Éva /1911/ Haraszti,
Illés Pikó Pál /1912/ Haraszti,
Siklósi Jankó István /1890/ Haraszti,
Sipos Mihály ref. lelkész /1913/ Kórógy
Tóbi Istvánné /1904/ Szentlászló,
Vacsora Julianna /1915/ Kórógy,
Marcsi Dávid /kb. 45 é./ Haraszti.

THE MEMORIES OF THE LARGE FAMILY-SYSTEM IN A FEW VILLAGES
IN SLAVONIA, WHERE HUNGARIAN PEOPLE LIVE

by

STEPHEN CSEH

Among the villages of Slavonia: Kórógy, Haraszti, and Szentlászló, whose inhabitants are Hungarian and reformist, they cherish the memories of the large family-system /Zadruga/, too, as they called it. The name is of Sláv origin and expresses the substance of it, as well. Nowadays the co-operative society has the same name.

Among the enumerated villages the inhabitants of Kórógy cherish traditions, memories the best. Here has lived mostly that form of the coexistence in a family, in old people's memories, when more generations and within them more small families lived in a house and cultivated the land /farm/ under the direction of the householder /the head of the family./ The leaders of the small families were the brothers and cousins, and the householder was the oldest man of the family: the paterfamilias. He had a great reputation, because of his age, his experience, in agriculture as well. There was an other practice at Haraszti, because generally one of the younger brothers was the householder.

On his name was the land, but he never was free to dispose of his own property, because it was the possession of the large family. After his death the estate remained in possession of the Zadruga, possibly under the name, of the new family-head. He was the head of the family and all the members of it were in connection with one another through marriages.

The manners of cultivating the farm, celebrating feasts

in the family, addressing one another, cherish the memories of that family-type.

For example, there are even some houses, which have a small bedroom at the end of them for the newly married couples.

We can find many similarities in the style of living, customs, manners and structure of the family, in inhabitants' memories in these 3 villages in Slavonia, as well as in Hungary, in Sárköz and in the villages, in surroundin, of Pécsvárad, where the Calvinists live.